

BIBLIOTEKA
SHTETIT

8JH.09

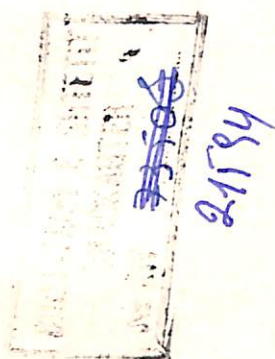
Sh 22

DALAN
SHAPLLO

**VËSHTRIME
TEORIKO-LETRARE**

8517.0P
5622

**DALAN
SHAPLLO**

**VËSHTRIME
TEORIKO-LETRARE**

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

LIBRI
SHKRUARË

TEORIKO-PRITJE
VESTITIME

Tirazhi 4000 kopje

Format 78x109/32

Stash: 2204-72

KOMBINATI POLIGRAFIK – Shtypshkronja e Re
Tiranë, 1978

MARKSI DHE ENGELSI MBI ARTIN DHE SHOQËRINË

Në luftën e sotme midis mendimit estetik marksist-leninist dhe mendimit estetik borgjezo-revizionist pikëpamjet e Marksit, Engelsit, Leninit dhe Stalinit për artin lozin një rol të madh, ato ndihmojnë për një mprehje të mëtejshme ideologjike dhe për t'u thelluar në analizën historike dhe bashkëkohore të veprave dhe dukurive letrare artistike. Së bashku me këto mësimë, duke u mbështetur në to dhe duke i zbatuar në kushtet tona konkrete, mësimet e Partisë sonë dhe të shokut Enver janë një armë e fuqishme në luftën për të forcuar edhe më shumë pozitën revolucionare të artit të realizmit socialist. Kësisoj ne kemi dhënë dhe do të japim edhe më tepër kontributin tonë në artin dhe estetikën revolucionare botërore, në kundërshtim me të gjitha rrymat dekadente, me teoritë e tyre, me artin revizionist, me demagogjinë teorike apo me shtrembërimet e hapura që u bëjnë ata parimeve të artit socialist.

Në fjalën e tij të 20 Dhjetorit 1974, shoku Enver, duke folur për klasikët e marksizëm-leninizmit, Marks, Engels, Lenin, Stalin dhe kontributin e tyre të madh për letërsinë dhe artin tha: «Unë i këshilloj shokët shkrimtarë e artistë, veçanërisht kritikët letrarë dhe kritikët e arteve, që, krahas studimit të teorisë marksiste-leniniste, të lexojnë me shumë kujdes, në veçanti ato raste jo të pakta, ku kla-

sikët tanë bëjnë kritika për shkrimtarë dhe artistë. Ato janë analiza të thella dhe model për ne se si duhet ta gjykojmë një veper letraro-artistike».

Veprat e klasikëve duhet të studiohen nga ne me këtë sy, në lidhje të ngushtë me problemet e sotme. Mendimi ynë është mbështetur në to, por ne nuk kemi ende studime të thelluara që të jenë fryt i një pune të madhe dhe me kompetencë, duke u nisur nga njohja e filozofisë, estetikës, autorëve dhe veprave që përmenden apo analizojnë klasikët dhe nga vlera bashkëkohore e mendimeve të tyre.

Në këtë artikull do të dëshiroja të trajtoja (në një formë të lirë informimi apo përshtypjesh) disa nga problemet që ngrenë Marksit dhe Engelsin mbi letërsinë e artin dhe mbi autorë të veçantë.

Është e njohur përpjekja e teoricienëve revizionistë për të injoruar ose minimizuar rolin e madh që kanë lojtur dhe lozin pikëpamjet e Marksit dhe të Engelsit, si edhe të Leninit dhe Stalinit mbi letërsinë dhe artin. Ata janë munduar të tregojnë se Marksit dhe Engelsin nuk arritën të krijojnë një sistem të tyre mbi artin, se nuk janë marrë me këto probleme dhe prandaj nuk kemi pse të mbështetemi tek ata. Kjo u duhet për të përligjur artin e tyre të degjeneruar antirevolucionar, për të përligjur teoritë idealiste, formalizmin dhe subjektivizmin. Marksit dhe Engelsin, ndonëse nuk kanë shkruar traktate apo nuk kanë bërë vepra të veçanta për artin (disa herë e kanë shprehur keqardhjen e tyre që nuk u dilte kohë për këtë) megjithatë kanë dhënë një kontribut shumë të madh, kanë zbërthyer disa pika kyçe dhe autorë të mëdhenj, dhe këto vlejné si orientim për shumë probleme themelore të letërsisë dhe të arteve. Me rëndësi të madhe për artin është vetë teoria marksiste-leniniste. Duke u mbështetur në materializmin dhe në lëvizjen proletare, klasikët na kanë dhënë në dorë kyçin për të kuptuar e parë zhvillimin e artit në lidhje të ngushtë me shoqërinë, me luftën e klasave dhe me të ardhmen komuniste. Një nga mësimet e tyre kryesore lidhet me kushtëzimin social-historik të artit, të

zhvillimit të tij, të zbulimit të kontradiktave në krijimtarinë e shkrimtarëve dhe të artistëve, të pasqyrimit gjithnjë në to të një thelbi klasor me gjithë veshjen e ndërlikuar hera-herës dhe nuancat e stërholluara që mund të marrë një vepër.

Mendimi estetik dhe kritik paramarksist nuk mundte dot të shpjegonte deri në fund dhe me një qartësi dialektike kushtëzimin social-historik të artit, rrugën e zhvillimit, raportet e drejtpërdrejta e të tërthorta, formacionin ekonomik të një shoqërie si edhe lidhjet e ngushta dhe varësinë e artit nga jeta shpirtërore e shoqërisë, nga ideologjia. Marksist thoshte se idetë sunduese janë ato të klasës në fuqi dhe kjo e vërtetë e madhe hedh dritë për të shpjeguar rrugën e artit në histori, rrymat sunduese letraro-artistike, atë çka është kryesore sot për botën kapitaliste apo revizioniste, si dhe për vendin tonë, ku klasa punëtore është në fuqi dhe zotëron e duhet të forcohet më shumë akoma arti me botëkuptimin e klasës, me ideologjinë e Partisë së saj, që shpreh interesat e gjithë masave punonjëse.

Nuk do të ndalem tek ato mendime të Marksit dhe Engelsit, që janë cituar tek ne dhe interpretuar disa herë nëpër artikuj të ndryshëm dhe studime, si mbi pikëpamjet e tyre për tendencën në art, mbi vlerësimin e Balzakut, mbi luftën kundër konceptimit vulgar materialist e të tjera aspekte shumë të rëndësishme.

Për problemin e kushtëzimit social-historik të veprave të artit dhe të autorëve, do të ishte e dobishme t'u drejtoheshim disa shembujve të përdorur prej tyre. Kështu, në një letër të Pol Ernstit aty nga viti 1890, Engelsi bën fjalë për letërsinë norvegjeze dhe për zhvillimin e saj të dukshëm, në krahasim me letërsinë gjermane, brenda njëzet vjetëve të fundit. Ai flet në mënyrë të veçantë për Ibsenin, dhe shikon krijimtarinë e tij lidhur me veçoritë shoqërore dhe historike që përcaktuan zhvillimin e saj. Bujkrobëria në Norvegji nuk është njohur, thoshte Engelsi, dhe prandaj borgjezi i vogël norvegjez është bir fshatari të lirë

dhe njeri i vërtetë, në krahasim me borgjezin e vogël gjerman që është duke degjeneruar. Kritika e Ibsenit ndaj shoqërisë nuk është një kritikë e plotë, por, sidoqoftë, ai përshkruan njerëz të pavarur të cilët për popuj të tjerë (Engelsi ka parasysh Gjermaninë) do të dukeshin disi të cuditshëm.

Duke kritikuar vulgarizmin dhe konceptimet e thjeshëtuara të ndërvarjes së artit nga zhvillimi ekonomik-shoqëror, të një interpretimi mekanik të lidhjeve midis tyre, Engelsi i interpreton shkencërisht këto lidhje dhe na mëson të shohim procesin letrar në lidhje të ngushtë reale e jo fiktive me shoqërinë dhe zhvillimin e saj. Po një shpjegim të tillë, me veçoritë social-historike që krijonin mundësi për lindjen e talenteve, kanë bërë klasikët edhe për Hollandën, për pikturën e saj të shquar dhe për realizmin e shekullit XVII, përfaqësuar nga Rembrandi e të tjerë. Me shembullin që sollëm më lart ne mund të kuptojmë më mirë veprën e Ibsenit, pikëpamjet e tij për emancipimin e femrës, gjestin e guximshëm të Norës, që ikën e braktis familjen, se nuk pajtohet me normat e moralit hipokrit borgjez dhe kërkon të mbrojë lirinë dhe dinjitetin si grua, si edhe brendinë e veprave të tjera. Nga ky rast ne mund të nxjerrim edhe një përfundim të rëndësishëm për të sotmen. Së pari, si t'i shohim dukuritë artistike dhe talentet në vartësi me shoqërinë dhe të mos i shpjegojmë me mitin e gjenialiteteve që lindin kur u shkrepet dhe, së dyti, se në histori në kushte të veçanta, popujt e vegjël mund të lëvrojnë një art të rëndësishëm, i cili lot një rol të ndjeshëm edhe në kulturën dhe artin botëror. Në kushtet e një përparimi të gjithanshëm të njeriut punonjës në vendin tonë, në kushtet e luftës së tij krenare kundër botës imperialiste dhe revizioniste, të kultivimit të një bote të brendshme të pasur shpirtërisht, është zhvillimi dhe shpirtërimi i artit dhe i realizmit socialist. I cili në kushtet tona të bashkëkohshme shoqërore, përfaqësohet me veprat e veçanta të veprës së shquar të njeriut tonë të merituar në thesarin e kulturës botërore.

Me këto janë ato mendimet të Marksit dhe të Engelsit që shpjegojnë shkaqet e lindjes së artit antik grek,

që lidhet me «fëmijërinë e njerëzimit», e cila lë kujtime të forta në ndërgjegje dhe prandaj njerëzve u pëlqen të kthehen tek ajo shpeshherë. Ai konceptim i jetës, ajo fantazi, janë tipike për atë kohë dhe nuk mund të lindin në kushte të tjera shoqërore. Duke folur për fillimet e artit, të ndjenjave estetike, Marks i thoshte (në konspektin e librit të Lui Morganit «Shoqëria e lashtë»): «Imagjinata, kjo dhunti e madhe, që ka ndihmuar aq shumë zhvillimin e njerëzimit, tani filloi të krijonte letërsinë e pashkruar të miteve, legjendave e gojëdhënave, duke ushtruar një ndikim shumë të fuqishëm mbi njerëzimin». Këtej del se ç'ëndësi i jepnin klasikët imagjinatës për artin, por natyrisht një imagjinate që buronte nga realiteti, nga një botëkuptim i caktuar. Legjendat, gojëdhënat dhe mitet me elementët fantastikë, përrallorë, me formë hiperbolike shprehnin një realitet të transfiguruar, dhe më shumë, botën e ëndrrave dhe dëshirave të njerëzve, duke futur në caqet e subjektit imagjinar shpeshherë ide të fuqishme të epërsisë morale të popullit, të mundjes së të keqes nga e mira, të përtëritjes së jetës, të fatkeqësisë e të lumturisë që shpesh perceptoheshin jashtë vullnetit të njeriut.

Është shkruar tek ne për mitet, për rolin e tyre në histori dhe për degjenerimin e sotëm dekadent të artit që ngrihet mbi kultin e miteve, të irrealit dhe të konvencionalizmit antirealist. Ndaj këtij problemi ne mbajmë një qëndrim dialektik, duke e shpjeguar dukurinë lidhur me epokën kur ka lindur, me domosdoshmërinë e ekzistencës së tij në një periudhë dhe me zhdukjen e tij në periudhat e mëvonshme historike.

Marks i, në hyrjen e veprës «Rreth kritikës së ekonomisë politike» bën fjalë edhe për çështjen e mitologjisë: «Çdo mitologji, thotë ai, mposht, nënshtron dhe krijon forcat e natyrës në imagjinatë dhe me ndihmën e imagjina-

tes, prandaj ajo shfaqet së bashku me vendosjen e sundimit të natyrës mbi këto forca të natyrës. Kështu ndodh edhe me artin që pasqyron botën objektive atë që rritet nga një konceptim materialist i historisë, qoftë edhe në një konceptim materialist i historisë qoftë edhe në shikallë të ndryshme të përvetësimit të këtij koncepti. Në

për rryma dhe autorë të veçantë. Por, siç është pohuar disa herë në kritikën tonë, zhdukja e konceptimit mitologjik dhe ngushtimi i sferës së sistemit të figurave dhe mjeteve shprehëse artistike, që u përfatuan në lashtësi, nuk do të thotë heqje dorë absolute nga çdo formë, nga çdo mjet artistik që mbeti ndër shekuj dhe u përdor vetëm si element i formës për të dhënë një mendim, një dëshirë të zmadhuar, një pasion që s'mund të jepet me elementet veridike të pasqyrimin. Por, natyrisht, pasqyrimi (bëhet shumë më realist dhe këto forma evoluojnë, shprehja metaforike nuk mund të bëhet më qëllim në vetvete dhe lloje të ndryshme të saj marrin një kuptim të veçantë në periudha të ndryshme historike: disa bëhen më të efektshme, disa e humbasin vlerën e tyre.

Duke vazhduar mendimin mbi kushtet historiko-shoqërore, që përcaktojnë lindjen e botëkuptimit dhe të fantazisë, Marksi thoshte: «Mitologjia egjiptiane kurrë nuk do të shërbente si bazë apo si djep për artin grek».

Është, ndofta, me interes të kujtohet edhe mendimi i shfaqur prej Engelsit, në veprat e tij të hershme mbi rolin e peizazhit, të natyrës së një vendi për imagjinatën dhe artin. Është e kuptueshme se këto nuk janë arsyt kryesore: formacioni shoqëror, gjendja politiko-ekonomike si dhe zhvillimi i ideve janë faktorët kryesorë, por lozin edhe ato rolin e tyre në veçoritë e përfytyrimit, të ngjyrave dhe të atmosferës së një arti. Larmia e peizazhit grek, thoshte Engelsi, hyn në kufijtë e një harmonie të përgjithshme. Qielli i kaltër, lumenjtë, fushat kanë përfutur një mitologji dhe fantazi tipike greke. Hapësirat natyrore sjellin edhe një gjerësi lirike në art. Duke udhëtuar në rrugët e Anglisë, thoshte Engelsi, mes asaj natyre të butë me kodra, nën një diell të zbetë, mendon për ambientet e zymta dhe tragjike të veprës së Shekspirit. Vetëm vepra si «Ëndërr e një nate vere» apo «Romeo dhe Zhuljeta» dallohen për ndikimin e jugut. Ky mendim i Engelsit mbi rolin e natyrës, të peizazhit, i njohur edhe nga studiues e estetë të tjerë, mund të na ndihmojë për të kuptuar atë fantazi të pasur të legjendave dhe gojëdhëna-

ve tona shqiptare me kreshnikët pranë maleve dhe shkëmbenjve dhe me shtojzovallet pranë burimeve dhe gjelbërimin aq të begatshëm dhe të këndshëm të tokës sonë. Sot, përmes një konceptimi realist, natyra lë gjurmët e saj në poezinë dhe në artin tonë që shquhet për ngjyrimet e veçanta dhe për atmosferën shqiptare.

Për vartësinë e krijimtarisë dhe autorëve nga kushtet dhe zhvillimi i jetës vlejné të përmenden edhe shembuj të tjerë që sjellin Marksia dhe Engelsi. Ata thoshnin se lindja e një talenti, si p.sh. Leonardo da Vinçi, shpjegohet me zhvillimin e Firencës, Rafaeli me atë të Romës dhe Ticiani me zhvillimin e Venedikut. Kështu mund të shpjegoheshin shumë talente, përmes kushteve historike kur kanë lindur, rrethanave të veçanta që i kanë nxjerrë në shesh. Ky qëndrim materialist nuk ka të bëjë me determinizmin; ai parakupton rolin e individit në shoqëri, por nuk pajtohet me mendimin idealist dhe me «mrekullitë» që gjoja nuk paske si t'i shpjegosh.

Për evoluimin në trajtimin e temave të ndryshme që ka rrahur letërsia, si p.sh. tema e familjes dhe e dashurisë, në lidhje të ngushtë me vetë jetën, me rrugën e kësaj dukurie, ka folur Engelsi në veprën e vet «Origjina e familjes...». Ai ka treguar, p.sh., se lirika kalorsiake mbështetet mbi shkeljen e dashurisë bashkëshortore dhe i këndon kësaj si diçka kalimtare dhe romantike. Prandaj, kuptohet (që shpjegohet me kohën) është morali i klasave të privileguara dhe një letërsi e tillë është tepër e lehtë dhe lë pak gjurmë në zhvillimin historik të lirikës.

Po kështu Engelsi flet për rënien e familjes aristokrate, për tradhtinë bashkëshortore, që përdorej si mjet për të ruajtur «pavarësinë», (kjo pasqyrohet në veprat e Balzakit që përshkruante marrëdhëniet borgjeze të periudhës së grumbullimit të kapitalit dhe të rënies së aristokracisë).

Shumë i rëndësishëm dhe me vlerë aktuale është mendimi i klasikëve për artin në periudhën kalimtare midis dy epokave dhe në shoqërinë kapitaliste. Ata e trajtuan gjerësisht problemin e kalimit nga pozitë patriarkale e